

МАКЕДОНСКИ ЛЕЧЕБНИК ОД XIX ВЕК

МАКЕДОНСКА КНИГА
СКОПЈЕ 1985

На корицата: Карантинско лечење на болни од лепра (проказа). Живописот претставува лепрозорици, карантин за болни од лепра.

МАКЕДОНСКИ ЛЕЧЕБНИК ОД XIX ВЕК

Рецензенти
Проф. д-р Момир Поленаковиќ
Д-р Анте Поповски

Редакција

Коста Бојаџиевски (извршен уредник)
Ташко Георгиевски (главен уредник)
Александар Ежов
Никола Тодоров (директор)
Иван Чаповски

МАКЕДОНСКИ ЛЕЧЕБНИК ОД XIX ВЕК

Приредил
Д-р ДРАГИ СТЕФАНИЈА

МАКЕДОНСКА КНИГА
СКОПЈЕ — 1985

ЗА МАКЕДОНСКИОТ ЛЕЧЕБНИК СО МЕДИЦИНСКИ И ДРУГИ РЕЦЕПТИ ОД XIX ВЕК

МЕСТО УВОД

Интересот за македонската народна медицина е стар, колку што се стари нашите познавања за начините на коишто се лекувал нашиот народ. Здравјето и неговото одржување се вечен придружник на секој живот. Затоа за болеста се зборува и во старата македонска писменост и книжевност, во народната приказна и песна и народната медицина. Македонскиот просветител и светец Климент Охридски, покрај тоа што и самиот, како што зборуваат биографиите, ширел здравствена култура среде народот, го подигнал и својот главен храм во чест на лекарскиот патрон Пантелејмон. Во манастирот Свети Наум додека постоеше монашки живот служеше за лекување на умноболни. Светите врачи: Кузман и Дамјан ги има на многу фрески и икони не само по црквите, туку и по куќите.[1] Мотиви со лекување на болни

---

[1] Фреските по манастирите во Македонија често имаат сликарски претстави за лекување на разни болести, подготвување на лекови слично. Свети лекари (врачи) Кузман и Дамјан ги има во црквата Свети Никола — Болнички во Охрид (1345 година); од зографска-

забележуваме во македонското средновековно сликарство одразено по црквите во Охрид, Прилеп, Скопје, Преспа и други градови во Македонија.[2]

Колкаво било почитувањето кон секојдневните народни помошници, здравствени заштитници зборува и необично богатата терминологија за нив. Тоа се народни л е к а р и, н а д р и л е к а р и, б и л ј а р и, е ќ и м и, е ќ и м б а ш и, к а р а к ч и и, д о к т о р и, д о ф т у р и, в р а ж а р и, в р а ж а р к и, д е с о е ц и, м а ѓ е с н и ц и, б а ј а ч и, б а ј а ч к и... Здравствена помош на населението им давале уште и б е р б е р и: за вадење заби, за подготвување разни „мелеми“ за кожни болести или рани, а кај муслиманското население за вршење сунет; б а њ а р и — за масажи и лесни местења на исчашени или шинати коски; к о в а ч и — за заби; б а б и, коишто биле, всушност, бабици што им помагале на родилките, па п о п о в и, о џ и, к а л у ѓ е р и, што лекувале со разни амајлии или молитви.

та работилница на Михаил и Евтихиј постои цела серија композиции со здравствена тематика. Од 1295 година се фреските во црквата Света Богородица — Перивлепта (попозната како Свети Климент) како што се: „Пиење на течност за проверка на бременост“, „Болна жена прима лекови“, „Капење на новороденче“, а од 1310 година фреските во Света Никита — Скопско: „Излекувана жена од крварење“, „Лечење на болен од в о д е н а б о л е с т“, и „Излекуван парализиран човек“; од истата црква, но од 15. век е фреската „Лечење на слепи“; од крајот на 18.-от век е фреската на зографот Трпко во Свети Наум „Лечење на умоболни во манастирската болница на Св. Наум“, од Лесновскиот манастир 1346 година е фреската „Средновековен лекар лечи болни од лепра“; од црквата Свети Ѓорѓи Струга е композицијата „Дел од црквената болница И з в о р н а ж и в о т о т“ од средината на 19.-от век и „Лечење на болна жена“, од истата црква и период. Сиве податоци се според календарот на „Алкалоид“ за 1972 г.

[2] Во статијата „Македонски мотиви у средњовековним фрескама македонских цркава и манастира“ од Бранислава Пауновска — Стојчевска, P r o medico, 2. IV, L e k, Љубљана 1972.

Лековитите билки и лековите ги продавале надрилекарите или луѓе кои по професија биле билкари. Во Охридско и денес постои името с п е ц а р и ј а[3] за означување на аптека.

Важни податоци за историјата на македонската медицина гледаме во искажувањето на Иван Снегаров оти по прогонот на лекарите од страна на инквизицијата од Шпанија, околу 1555 година во Македонија, во Солун дошол лекарот Хуан Родригез и таму ѝ се посветил на научната медицина.[4] Опаѓање на здравствената заштита и медицината во Македонија се чувствува по доаѓањето на Турците, коишто во основа ја прифатиле арапската медицина, што била на завидна височина, посебно кај немуслиманското население. Тоа било значајно особено во 18.-от век.[5] Во „Нова Македонија“ пред десетина години беше објавена статија под име „Лекување по однапред напишани рецепти“ во рубриката „Од минатото на Скопје“ каде што се тврди оти тогаш се употребувал зборник со над 80 рецепти за разни болести. За жал, овој зборник до денес не е објавен во целина, ниту е регистриран во ракописните збирки од Македонија! Охридскиов медицински зборник е од првата половина на минатиот век и е скоро трајно поголем. До денес целосно е објавен велешкиот „Зборник на народни лекови“ од крајот на 19. и почетокот на 20 век во 1. книга „Словенски ракописи во Македонија“ стр. 381—386 и кн. 2., стр. 166 од В. Мошин. Но и оваа збирка рецепти е по-

---

[3] Произлегува од латинското specija = дрога, миродија, лековита миродија, што се продавала во специјални дуќани, веројатно покрај другата стока.

[4] Александар Стојанов: „Прилог кон историјата на медицината во Македонија во 15. и 16. в.“, Научно друштво за историја на здравствената култура во Југославија.

[5] Тодор Апостолов: „Развој на медицинската мисла во Отоманската империја“.

мала и понекомплетна од нашава. Тоа не значи оти таа е единствена и осамена појава. Секако постојат повеќе вакви збирки што се чуваат како фамилијарна реликвица или професионална тајна. Ги има скоро во секој град или поголемо село, како што има народни лекари што се занимаваат со подготвување разни народни „мехлеми", сирупи, местење на коски што се шинале или скршиле, па сè до разни баења и пророкувања на иднината. Штета што досега не се собрале или не се објавиле како доказ на духовната народна култура. Но тоа се чинело во минатото, во минатиот век, се чини и денес. Првите печатени записи на народни лекови за разни болести ни ги даваат македонските фолклористи. Така на пример Стефан Верковиќ пишува за народното лекување во Серско,[6] а Кузман Шапкарев уште во 1894 година во 10 книга од Сборник за народна уметност и народна книжнина од 324—344 страница пишува „По народната медицина и нейната номенклатура в Македония".[6а] Од подоцнежните трудови за народната медицина треба да се спомнат неколку: „Народни имена на растенија от Източна Македония" од Борис Китанов, Софија 1943 година, Харалампие Поленаковиќ". Еден прилог кон нашата народна медицина; Мак. мед. преглед, VII, 1952, бр. 5—6, 12—13.

„Народни имиња на растенија од Скопска Црна Гора" од Љупчо Групче во „Македонски јазик" 8, бр. 2. 1957 (221—229), за сега единствениот крупен труд на Васо Дервенџи „Наши лековити растенија и нивната употреба" Скопје 1977 (208 страници) и честите написи за овој проблем во

[6] Стефан Верковиќ: „Лекување во Серско", Македонски преглед, Софија, кн. 3., 110—153.

[6а] Преиздадено: Кузман А. Шапкарев, По народната медицина и нејзината номенклатура во Македонија / Штип 1982. Приредила и коментирале група автори.

„Нова Македонија" или „Вечер", посебни изданија на фармацевтските фабрики — „Алкалоид" од Скопје и „Лек" од Љубљана.[7]

Во непрестајните востанија на Македонците што ги воделе против своите непријатели народните лекари одиграле видна ролја. Со многу народни лекови, тревки, чаеви, апчиња, ракија или вино биле лекувани ранетите и болните комити од времето на Илиндин и многу партизани во Народната револуција. Овој аспект и денес може да биде интересен! По ослободувањето на земјата, на Медицинскиот факултет во Скопје се слушаше и предметот Историја на медицината, каде што се изучуваше и македонската. „Македонски медицински преглед" списанието на Сојузот на лекарите од Македонија се занимава со народната медицина, фармакологија и слично. Сепак првите собирачи и издавачи на овие материјали се македонските фолклористи. Тоа произлегува, веројатно, оттаму што народната медицина кон современата (научна) медицина е во еднаков сооднос, каков што е на народната книжевност: народна песна, народна приказна спрема авторизираната поезија и проза. Во ваква коегзистенција, со ништо не се смалува значењето ниту на едниот стар пристап на лекување или литература, ниту на денешниот медицински третман и современа книжевност. И ако некогаш рецептите или советите се фолклорно наивни, тие се секогаш човечни и пријатни,

[7] Прилог кон медицина со прирачни и домашни билки е изданието на Билната аптека на „Алкалоид" — Скопје „Чаеви од лековити билки" (без означена година на издавањето). „Нова Македонија" донесува написи за билкари, на пример: „Опаѓа билкарството во Скопско" од 1. 6. 1976 или „Неорганизирано билкарство", статија од А. Сајкоски за Кичевско. Да го спомнеме и написот на прилепскиот т р е в а р од А. Заткоски „Благодарноста на треварот Димкароски" или на д-р Тодор Влахчев во Н. М. од 20. 8. 1981 „Шапкарев како медицински лексикограф".

какви што биле, најчесто, желбите на народните лекари, со самоуко или високоучено образование Ако во рецептиве забележите или прочитате медицински совет или постапка што ќе ве насмее, сфатете ја немоќна на народниот лекар, којшто со чудотворство сакал да го спаси човекот од болка. Така на пример „от зубобол, зуп от офца волкот што удавил тури у чиста крпа па кади болес тему" им советувал на оние кај кого само клешта или конец помагал за да се извади забот. Но ќе најдеме оправдување, па дури и ќе се согласиме кога ќе прочитаме „Егда се смрдави заби, трендафил сотри и сипи у заби". Тешко е да не се согласиме со ваков совет!

Во нашиов зборник има и една голема дијалектичка поврзаност: често се зборува за заедничко лекување на луѓе и животни или пак лекови за животни се наоѓаат на исто место, она што денес е невозможно во медицината, каде што се зборува за начин или средства со коишто се лекуваат луѓе. Таа поврзаност на луѓето и животните е исконска. Од моментот кога човекот ја видел користа од домашните животни, тие му биле, речиси, неопходни. Не само што цел ден човекот бил со коњот, кравата, кучето или овците, туку тој бил и ноќе со нив и се грижел за нивното здравје, зашто без нив не можел да го замисли животот. Тие биле неговите основни помошници и не можеле еден без друг. Животните биле основно помошно средство за работа, за храна, за пазење, како што е денес нафтата, ќумурот, дрвата. За другите компоненти и да не зборуваме. Тие и денес остануваат примарни.

Нашиот текст носи уште една порака. Тоа е пораката на зборот, поточно вербата во зборот. Иако разни молитви, баења, гатања, коишто од устата на народниот лекар неразбирливо се слушале, кај болните предизвикувале специфична психичка реакција. Се верувало во магичноста на екимскиот збор, во чијашто маѓесникот лежи и

пораката на книжевноста: да му се верува на оној што знае да зборува. А зборот на лекарот бил секогаш ислушан и прифатен. Тоа е вид на народна психотерапија. Да се потсетиме на битолскиот читач на вистината „десоецо" или сегашниот „видовит феномен од „Богородица" — Гевгелиско, Ристо Петров којшто ја „открива" сегашноста и ја „претскажува" иднината.[8]

За зборников со рецепти

Пред десетина години на Народниот музеј — Охрид ми укажаа на еден ракопис пишуван со грчка и кирилска азбука. Се сметаше оти тоа е грчки и македонски текст од 19. век. Лошо подврзаниот ракопис во кожа, заведен под инвентарен број 941 е пишуван со црно мастило на обична хартија. Се заинтересирав за ракописот и почнав да го читам. Веднаш забележав оти се работи за зборник од рецепти пишуван на македонски јазик пишуван и со грчко, и со кирилско писмо.

Опис на книгата

Димензии: 15,9 × 10,4 см; 112 страници + обвивката на книгата во кожа.

Содржина: 1—19 стр. македонски рецепти пишувани со грчка азбука,

20—47 " " " кирилица и баења,

48., 56. и 59. се празни,

49—55 стр. се наоѓаат неколку молитви на македонски и црковнословенски јазик,

58., 60—63 се повторно рецепти пишувани со кирилица,

[8] „Нова Македонија" од 19., 20. и 21. 11. 1981, К. Јанишлиев „Видовитиот феномен од Богородица".

64—67 се рецепти пишувани со кирилица на турски јазик,
67—69 се имиња на лекови на турски и македонски,
70 се молитви на македонско-словенски јазик,
71—72 — неразбирливи забелешки,
73. страна содржи баење за спасување од бесно куче,
74. страна содржи имиња на луѓе што го снабдувале еќимот со лековити билки,
75—101 — македонски рецепти пишувани на грчки алфвит,
102. стр. не е јасна и
103—112 содржи рецепти на македонски пишувани на кирилица.

Датирање

Неколку пати сретнуваме одредување за времето кога настанал ракописот. Тоа се три години: 1833, 1842 и 1853.

1833 година се сретнува 6 пати: по 2 × на стр. 11 и 55 и по еднаш на стр. 9, 474.

1842 година е допишана кон стр. 74. Кон истава страна 2 × е додадена 1853 година.

Употребата на две писма во првата половина на минатиот век е честа појава, иако во нашиов случај, веројатно, не се работи за еден ист автор. И првата печатена македонска книга (Даниловиот четиријазичник) од 1794 година беше пишувана со грчка азбука и не е ништо чудно што дел од македонската книжевност и писменост (црковна, народна или уметничка) како и практични, секојдневни текстови: разновидни трговско-занаетчиски белешки, дефтри, писма и други материјали на голем дел од Јужна Македонија ќе бидат создавани со ваков надворешен белег, што, сепак, ја регистрира македонската реч. Со предавањето на наш збор со не наше писмо се вршело на оосема фонетско пренесување на поракта.

Впрочем и зборникот на браќата Миладиновци беше напишан прво со грчки алфавит и потоа Димитар Константин го преработил во Загреб на кирилица. Голем дел егејски Македонци што живеат во Скопје или распрснати по светот се допишуваат и денес на македонски со грчкиот алфавит.*

Значи охридскиот медицински зборник е нееднствен ракописен текст. Првите 19 страни и оние од 74—101 страница се пишувани со грчко ракописно писмо. Се употребуваат 20 знаци за пренесување на македонски зборови и тоа за: а, ѧ, ѣ, я = α, б=β ,г=γ ,д=δ ,е=υ ,ε ,з=ζ ,ж=ζζ ,и(і)=υ ,к,ќ= н ,л=λ м=μ ,н=ν ,о=о,ω ,п=π ,р=ρ,с=σ ,с(ц,ч,ш)=о,т=τ,у=γ ,ф=φ,х=X. Значи за ѧ,ѣ,я, а се упоребува еден знак=α, како што е случајот и со с, ,ц,ч и ш=σ ,односно к и ќ=н, а за е има два знака=π, ε.

Текстот пишуван со кирилица е нехомоген и според графијата. Од стр. 20—74 е пишуван со почетната кирилица и мешање на ракописни букви, најчесто, од грчкиот алфавит: р и ф = р, φ. Тоа зборува оти или препишувачот користел текст со грчко писмо или ги познавал обете писма. Тоа е можеби текстот од 1833 година! Видно е и влијанието на рускословенското писмо од почетокот на минатиот век, кога на крајот од зборот, зборовите што завршуваат на консонант се поткрепуваат со ъ: пепелъ, бедемъ, сосъ, да измешашъ оцетъ. Скоро редовно предлогот ОТ се предава со лигатура ѿ:ѿ шуга, ѿ штавлакь, ѿ очоболъ, ѿ влага, како што се пренесува споено и У = : ꙋ истꙋци, кꙋлцаи, тσри ꙋ бистра вода. Се бележи со О на два начина, како О или ѿ: заѿчи козѿ млек ѿ. За Т се употребува ш (свртено Ш).

---

* Х. Поленаковиќ Грчкиот алфавит употребуван во македонските текстови во текот на вековите, Слово, Загреб, 1970, бр. 21, 207—211.

Во нашиов текст ги сретнуваме следниве кирилски знаци: а, б, (и в) в, г, д (у) е, (ѯ) ж, з, и (што понекогаш значело и Ј), і, к, л, м, н (N) (што понекогаш означувало и Њ), о (ѿ), п (π), р (ρ), с, т (т) у, (ȣ), ф (φ), х, ц, ч, ш, ъ, ѧ (зая), ю, щ (шт), односно 29 фонеми со додадени 11 други знаци што имале еднаква вредност (у = ȣ, о = ѿ, д = у, р = ρ итн.) Употребата на овие додатни знаци е слободно алтернативна, без некое посебно правило.

Автор или сопственикот на текстот

На страница 55, на крајот од молитвата се сретнува: „... изгоните исцелите рабу божу рис-то поклоник ... имерек

1833 1833

„хаџи Ристо еким баши“. Тоа значи оти зборников е сопственост на баш екимот (што може да биде адекватно на денешниот примариус) Хаџи Ристо. И веднаш се наметнува прашањето кој е тој Хаџи Ристо, од каде? Како дошла оваа збирка на рецепти во охридскиот Народен музеј?

Ракописов во Музејот во Охрид го подарил охридскиот агроном Номче Пирузе (сега живее и работи во Кавадарци). Според забелешките што ги оставил, книгата била од дедо му Петре Пирузе. Неа ја добил од некој човек, односно жена му ја нашла! Познато е дека во фамилијата Пирузевци има неколку надрилекари. Тој, Петре Пирузе бил шивач (терзија) во Охрид и надрилекар (умрел околу 1888—89 година). Значи, работел во втората половина на минатиот век. Имал 4 сина и 1 ќерка. Синовите биле Сотир (терзија и надрилекар, Панде (кожар), Сандре и Номче (Ном) — (кондураџии) чевлари и ќерката Ванга. Ном се занимавал, како и најстариот Сотир и со надрилекарство. Сотир, којшто ја чувал оваа книга бил полиглот, зборувал повеќе балкански јазици и

имал завршено 4 или 5 одделенија основно училиште. Им помагал на сограѓаните кога ќе се разболеле, удреле или изгореле и ги лекувал болните и ранети комити пред, за време и по Илинденското востание. Негова ќерка била познатата охридска надрилекарка баба Верга Пирузева — Матилова (умрела 1975 година), којашто, додека беше жива ни соопшти оти татко ѝ лекувал според оваа книга. Такви податоци ни остави и неговата втора ќерка Александра Пирузева — Белева. Инаку, С. Пирузе работел со 12 калфи врз основниот занает и, можеби, затоа имал време да се занимава со преку потребната помош за народот — народната медицина. Бил „голем мајстор“ за „скршено“ (кар'кчилак). Затоа бил попознат како Сотир Кар'кчи. Ги лекувал сите повреди. До крајот на својот живот (умрел на 72 годишна возраст во 1924 година) и покрај појавата на универзитетско образовани лекари, останал надрилекар. Во куќата на Пирузевци и денес се спомнуваат, па дури и располагаат со некои од инструментите што ги употребува. Тоа биле: мил (за чистење рани), евза (лек за рани), мешчер (нож за сечење, скалпел), шчипки и други железцијња што ги гореле (за дезинфекција и стерилизација), калем и ченгел (за диво месо) и слично. Познатата охридска народна бабица — баба Верга многу научила од надрилекарските медицински тајни на деда си и татка си. И таа покрај тоа што била баба при раѓањето, лекувала од скршено, исчашено, шлибнато, истегнато, набиено, а правела и многу мехлеми за рани и болчиња. Најтешка била болеста грангран (веројатно гангрена), односно гранраносвејне.

Генеолошково наведување на надрилекарскиот Пирузевски род не е направено случајно. Се трудевме да откриеме име Ристо, па лесно ќе го додавме Пирузе! Значи зборников не можел да го напише до средината на минатиот век ниту еден од спомнативе надрилекари. Од друга страна пак

веројатно е точна информацијата оти книгава била добиена или најдена. Може би тоа бил решавачки фактор што овозможил Пирузевци во секоја генерација век и повеќе да имаат надрилекари! Каква среќа кога од една книга може да се научи една професија за повеќе генерации! Пред прочитувањето и разбирањето на целиов текст ни се чинеше оти пред нас се наоѓа неканонски ракопис од првите три децении на минатиот век од Охридско. По прочитувањето ситуацијата се усложни!

Од каде е збиркава со рецепти

Тестот според јазичните особености иако е пронајден во Охрид, најмалку му припаѓа на охридскиот дијалект. Побргу се поврзува со некој северномакедонски дијалект со изразито српско влијание. Но тука положбата ја усложнува прашањето: зошто тогаш е пишуван со грчка азбука? Затоа често се откажував од работа, барем привремено, се додека не направив што поточен препис. Резултатите беа уште пообесхрабрувачки. Не се вклопува ни со еден дијалект. Како да е создаден непознат книжевен калап, но претставува пример за изразита јазична хетерогеност. Се сретнуваат форми од северни, централни, западни и источни македонски дијалекти: зуп, зап, зоп, сос огин. Тие резултати беа уште поразочарувачки. Но и осмелувачки.

Првата претпоставка и вистина беше оти текстот можеле да го пишуваат повеќе луѓе, најмалку тројца, од разни делови на Македонија. Еден, ако не и двајца го пишувал грчкиот (стр. 1—19 и 75—101), друг, веројатно, македонско-кирилскиот текст (стр. 20—101), а од стр 103 секако некој трет препишувач. И веројатно, секој препишувач бил од различно време. Точно затоа сретнуваме три датирања: *1833, 1842* и *1853* година. *Значи, тоа е нехомоген ракопис од разни луѓе, периоди и краишта.* Ако за разните моменти од пишувањето имаме податоци датирани со трите години, за пишувачите најјасно е напишано само името на Хаџи Ристо и во 51.-та молитва се сретнува уште и кир Јаковски Стеван. Можеби тоа е „имереченото“ во молитвата, а може да биде и име на некој кир надрилекар! На разни пишувачи упатува и ракописот, којшто не е хомоген ни формално, ниту правописно. И тука доаѓаме до најизразитата јазична појава, наддијалектна појава, што укажува на разни дијалектолошки развитоци. Текстот носи особености на повеќе дијалекти од целата македонска етничка територија. Текстов е еден од повеќето ракописи, какви што, веројатно, ги има уште во Македонија, Србија или Бугарија, со најмногу македонски елементи. Секој надрилекар-препишувач на рецептите или молитвите, внесувал елементи од својот македонски дијалект, задржувајќи ја основата од дијалектот или јазикот на претходниот оригинал. Секој препишувач, можеби, несвесно внесувал нови црти и нови елементи во препишувањето. Затоа во текстот сретнуваме своевидна „редакција“ на многу форми од основните групи на македонските дијалекти. Тоа истовремено зборува оти секако постоел и постар модел од вакви збирки на рецепти, но до денес, ова е секако најстариот препис од Македонија. И уште нешто. Ако дури и црквената проповед можела да биде на народен јазик (да се потсетиме на делата од Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ), се пишуваат учебници на народен јазик, а и трговските книги укажуваат на масовната примена на тој јазик, логично е оти и народното здравје ќе бара медицинска помош од народните лекари што зборувале онака како што пишувале.

Околу здравствената традиција

Постои, секако, голема разлика, а и сличности меѓу современиот начин на лекување и на-

родната медицина, како во методите, така и во претставите за одделни болести. И покрај тоа што лекувањето на одделни болести во народната медицина некогаш изгледаше наивно, зашто традицијата е многу стара и носи печат од нашето минато и минатото на други народи, наоѓаме лек, којшто и денес е добар.

Во служба на медицината се употребувале разни средства и методи. Во народната медицина се употребувале разни лековити билки, амајлии, верувања, баења, молитви, благослови. Па и денес се продаваат разни лековити билки (постои и билна аптека на „Алкалоид“ — Скопје): чаеви, тревки, исушени китки цвеќа, семиња, корени. Сето тоа се собира по планините, заедно со пелинот, тегавецот, слезенот. Тоа потекнува од прастарото верување оти „бог ставил во растенијата, каменот и зборовите чудотворна моќ“.[9] Дури и во домашните градини, крај куќите се води сметка за да се посади некоја лековита тревка: нане (*нагезмо*), тегавец, (за рани), папавица (папајца — печурка за запирање крв), липа, боз, слезен. Лековити билки се собирале и по манастирите. Тоа зборува за раширената самозаштита, односно самолекување.

Водата била еден од елементите за превентива: миење по работа на раце или целото тело, капење пред празници или по патување, миење нозе навечер, лице наутро, бањање во амами или дома в корито, на бунар, крај поток или преварување на водата за пиење, ако била сомнителна. Во Македонија има повеќе минерални води и бањи, како што се во Битолско, Дебарско, Скопско, Кумановско и на други места.

Како база за подготвување лекови се употребувале лута ракија, старо вино, мед, шеќер, масла, масти. Со тие средства се мешале разни билки или хемикалии и се подготвувале разни лекови.

[9] France Kotnik, *Iz ljudske medicine*, Narodopisje Slovencev, Ljubljana 1955, 122—224.

Разни гасови што излегуваат од земјата се употребувале за лекување на болести. Во охридското село Косел, на патот за Битола се наоѓа д у ф л о т о — отвор од угаснат вулкански кратер, откаде што постојано дува гас (оттаму и името). Болни од кожни болести, разни мајасили, често стоеле над отворот од сулфурните испарувања и ја ублажувале својата болка.

Носењето разни амајлии и други свети предмети, којшто потекнува од пагански времиња е стар начин на заштита пред зло од болести и природни несреќи. Тие стоеле на гуша како обесоци на којшто виселе свети дрвца од Божји гроб, памуче со свето масло врзано во шамивче сè до чување на коски од разни светци за лоши дни. Дома, кај потешко болни често се носеле стари икони на светци од црквите за да оздрави болниот. Дома се чувала и ипсома и нафора што се давала како свет леб на болниот. Се чувало и велигденско јајце, коешто се фрлало во вода или на поле, ако почнело некое големо невреме.

Баењата се всушност здравствена терапија со помош на таинствени зборови што помагале да се излекува некоја болест. Зборот бил важен како и лекот. Во Зборников е познато баењето за спас на каснат од бесно куче или баење против забобол.

Уречен или уроклив е човек којшто има лоша среќа со здравјето. Произлегува од урок, уроци, односно „о д р е ч е н о т о на трета вечер „не може да се побегне“. Тогаш нарачниците рекле каква треба да биде судбината на тој човек. Во непосредна врска со оваа појава е суеверието, односно фаталистичкото верување. Речиси по цела Македонија е раширено верувањето оти кога ќе падне ѕвезда умира човек. Или ако во тој момент се фатиш за брадавица — ќе ти помине. Кога ќе икаш, ако се фатиш за копче, се смета во некои краишта, кога ќе се јави секавица — нема да те удри гром! Такво мислење постои во Охрид-

ско. Во градот, за лекување од брадавици постои верување оти можат да се изгубат ако украдеш сол (не земеш и те видат) и ја однесеш над една надгробна плоча на северната страна од црквата Свети Констсантин и Елена, ја ставиш во дупката вдлабната на плочата што ја направил Климент Охридски или коњот Шарец на Марко Крале, плукнеш и со солта ги намачкаш брадавиците. На една од најстарите икони во збирката Света Богородица Перивлепта во Охрид, на којашто е претставена Богородица, е ставен скапоцен камен и тој нема никаква украсна вредност. Дарителот го ставил со верба и желба за здравје. На Лазаре, во Западна Македонија на клучалките од сите врати се става в р а т и к а. Со тоа се искажува суеверно верување оти оваа тревка ќе ја запре болеста или несреќата да не влезе в куќа, туку да се задржи пред врата, надвор.

Молитвите се форма за лекување со зборови. Се употребувале тогаш, кога не помагале веќе ни лековите, ни баењата, вражењата, ни амајлиите. Тоа се еден вид психотерапија, но многу мистична. Во молитвите се спомнувало името на болниот и тоа предизвикувало чувство оти молитвата, како и што било, е наменета само за оној што е болен. Мистична е и употребата на с в е т а или (к р с т е н а) в о д а. Таа станувала света на некој празник, на крштавање, на Водици или била од извори покрај или во црквите.

Слична форма се и благословите, кога, со навистина благи зборови, се утешува болниот и му се олеснуваат болките.

А сите лекови, води, тревки, молитви, баења, колку и да биле лаички ги вршеле верните народни помошници — надрилекарите, бајачките вражарките, поповите.

Освен новоспомнативе народно медицински имиња: еќимбашот Хаџи Ристо или Пирузевските надрилекари од неколку генерации, Кузман Шапкаревите народни лекови, познати се и други имиња. Така на пример таткото на Марко Цепенков бил еќим Коста Цепенков[10], којшто, дури и се прехранувал како надрилекар. За жал не ни оставил никаков документ од неговите билкарски книги. Во Охрид била позната како надрилекар Фанија од Куљановци, што правела „мехлем за бол'ачки“, потоа Васил Стружанче, којшто држел лекови и вадел заби. Од охридското село Мешеишче и надрилекарот Јосиф Костов (1878—1954), познат како Јосиф од Мешеишча. Неговите блиски знаат оти имал некоја книга, но таа не е сочувана. Бил во Америка на печалба и таму работел во фабрика за производство на лекови. Во Охрид, во „Карабегомала“ лекувал најмногу со „корабичка трева“ (од месноста Корабица) и корења и тоа од: жолтица, реума, настинка, туберкулоза, рани, лошо болче. Од аптека купувал само мента. Најмногу употребувал сугестија, односно збор. На „пациентите“ не им наплаќал, немал своја тарифа, но примал, ако му даделе во натура. Бил познат не само во Охридско, туку доаѓале од Ресен, Битола, Прилеп, Штип, дури од Србија. Често имал судири со власта и академската медицина, но народот доаѓал до неговите последни дни и барал помош.

АНАЛИЗА НА ЗБОРНИКОТ

Содржински Зборникот со медицински народни рецепти содржи повеќе начини за лекување на болести, отстранување на причините што ги предизвикувале и за отстранување на разни пречки и недостатоци во здравјето. Од таа причина и извршивме класификација на рецептите. Сè зависеше од тоа за која болест се однесува интервенцијата. Постојат болести и лекови за: глава, очи, уши, нос, грло, заби, уста, срце, стомак, гради,

[10] *Цепенков* книга 10., Скопје 1972, 305.

кашлање, жолтица, мајасил, лишаи, зли струпи, краста, вошки, црвен ветер; женски болести, психички болести, детски болести, рани од удар, изгорено, змија, куче; лекување со пијавици, магии; кила, нозе, црева, бодеж, паѓање коса, веѓи, нерастење коски; лекување на разни недостатоци како слабокрвност, проширени вени — жили, пегавост, неспиење, многу спиење; лекување на животни; баења; практични совети, молитви и слично.

ЈАЗИЧНИ КАРАКТЕРИСТИКИ

Фонетика

Во Зборников има разлики во бележењето со грчкото писмо или со кирилицата. Првите произлегуваат од немање на знаци во алфавитот за бележење на македонската говорна ситуација. Така на пример *С* означува и Ж и З: *сива* = жива, *перси* = пржи, *сена* = жена, *селесо* = железо. Со С се бележи и Ч и Ш: саса = чаша, *сито* = чисто, *весер* = вечер, *серево* = черево, *офсо* = офчо. И Џ се пишува со С: *масун* = маџун, *филсан* = филџан. Понекогаш со ЗЗ се означува Ж: ззивине = живине.

За *Б* многу често се употребува П: *полес* = болес, *пело* = бело, пана = бана, *посилково* = босилково, *прашно* = брашно.

Слоговното *Р* во текстот зо грчко писмо се пренесува на разни начини, еднаш со *ЕР*: *от керф* = од крв, *бершленов* = бршленов, *церван* = црвен, керлеш = крлеш, серце = срце, како што е означено и на почетокот од зборот: *ердукла корен* = *'рдукла корен*, *ержани слама* = 'ржанова слама. Со *РЕ* сретнуваме само еднаш: крест = крст, а неозначено е во вторичниот Р : ветр.

И во текстот со кирилица е најразлично означено. Еднаш се јавува со *Рь грьло* = грло, срьце = срце, *врьбова* = врбова, вторпат е со

УР: *штурк* = штрк, *цурница* = црница, *отвурзи* = отврзи (па дери и вторичниот Р е означен со УР: *модур* = модар, син), третпат со *РУ*: *сруце* = срце, врузи = врзи, крупа = крпа. Можеби по углед на грчкиот текст, забележуваме бележење на вокално Р со *ЕР*: *терлај* = трлај, *унакерс* = накрст. Се бележи и со *РО*: *кроф* = крв, па со ОР: ворбови лисе = врбови лисја, веројатно под влијание на дебарско — галички говори или пак со *РЕ*: *среце* = срце, *крест* = крст. Во кирилскиот текст има случаи кога вокалноста не се обележува: *дрвен*, *црвец*. Спомнативе случаи укажуваат оти пред или по вокалноста на *Р* се слуша некаков полуглас што требало да се обележи.

Составот *ОЛ* има разни реализации: У — *гулаби*; УЛ — *гулта* = голта, *кулцај* = колцај, *вулк* = волк; ЬЛ — *стълчи* = столчи; *ОЛ* — *жолч*, *жолт*. Мешањето е заедничко за обете писма.

Во текстот со грчко писмо се употребува *Е*, односно *А* (α) за Е: (ѣ): *заека* (11) *заек* (15), *заес* (18), *азик* (18), *темиан* (10,78). Во текстот со кирилица на местото, кога во вакви случаи се пишувало, во минатиот, век ѣ што се изговарало како ЈА, се пишувал знакот ѧ

темиѧн (31), *змиѧ*, *ѧгурина*, *ѧица*, *маѧсил* (107), *пиѧвица*, *ракиѧ* (35).

Еднаш Ѫ има функција на О: два поти.

Ј редовно се пишува со И во обата текста: *поике* (95) = повеќе, *лаино* (5) = лајно, *помазуи* (12) = помазуј или *наливай*, *калцай*, *зейтин*, омивай со одвај видлив знак над Й. Ј и не се означува меѓу два вокала: *крозие* = грозје или *кроизе*.

Стариот знак я по мекото *Н* е означено со А: *свина*, додека со Ю е еднаш означено: *свиню* (14,27) или во *ютра* (45) и *ракию* (35). Избегнато е Њ и со составот ИН (ЈН) — *коина* (88), а во грчкиот текст се бележи обично Н: *корене*, *сирене*, односно *НН*: *конна*.

Консонантот Х се изговара различно во почетна, средишна и финална позиција. Понекогаш на почетокот од зборот се губи: *ап* (10), *растово* (11), храстово, леп (79) *алва*, Господе Исусе *Ристе* (покрај Христос), друкпат се задржуна: *харно* (28), *хапови* (24) *харно* е.

Слична е ситуацијата со Х во интервокална позиција. Некога е загубен или заменет со *В*, што укажува централно-македонско влијание: *муер* (13), *глуво* (10), *уо* (90) (се сретнува и уво и ухо), *суа* (99) сува, *саати* (17, 28, 78), но се сретнува и сат; другпат е сочуван во слична позиција *ухото* (13), *сахан*, *ухо* (34), *ухото* (30), *духнеш* (дувнеш 46), *сахан* (28), проходот (30), издиха (112).

На крајот од зборот Х останува или преминува во *В*, односно фонетски пренесено во *Ф*: *задих* (98), *задух*, *сух*, *суф (79)*, *пердуф*, *моф*.

Интервокалното *В* во текстот е доста сочувано: *ореово* (90), *суво* (2, 4, 5), половина (82), *това* (6, 9, 10), *свето* — сето (9 — што значи сè), *ластовица* (46), но и *ластоица* (47), *главабол* (42).

Групата *ШТ* се предава (не секогаш) со ꙟ ꙟ*урк* (44), ꙟ*авлак*, ꙟ *е серце* (36 — на ште срце), *п̃λꙟеш*, но *и пуштъ* (46).

Мекото македонско *К* останува без дијакритички или фонетски знак: *шекер*, *кука*, *куката*, *киприт*, *кукур* (46), вруко (94), лискето (29).

Во текстот со грчко писмо сретнуваме пишување на зборовите што имаат *Г* со *К*: *закорит* (загори), *к(о)рди* (78 — години), *кусто* (1 — густо), *искори* — изгори, *керне* — грне, *скреш* — згрееш, *клава* — глава, *клух* — глув, *крозие* — грозје.

Интересно е да укажеме оти и во текстот со кирилица се пишува грозје како крозие или кроизе (107). Не е чудно што текстот од 103 страна натаму пишуван со печатено македонско кирилско писмо од 19. век настанал според грчки образец или македонско писмо со алфавит, од-

носно некаде во средината на минатиот век или како што е означено во книгата некаде во 1853 година. И зборот б р а ш н о (стр. 25 и 30) е забележан како *прашно* (24). Вакво мешање на знаци од кирилицата со алфавитот има повеќе. Се пишува s (С) место Ц: с т у s и — ступи — столчи, о s е т — оцет, па дури со s се означува Ш: п р α s н о. Тука и *А* е заменето со α Дури и *Н* сретнуваме оти е забележано како ν п е л и ν.

Морфологија

Членот во текстов има само една форма: — от, — та, — то... и тој се употребува во двете графии:

Со алфавитот — *половината* (8), *лисето* (8), *и солта и водата* (7), *срцето (серсето* 6), *куката*, *водата* (8), *калта* (89), *капакот* (76) и во кирилскиот: *времето* (40), *вратата на прагот* (44), *водата* (63), *кожата* (18) или *волко* (2), *стомахо* (15). *от носо* (22,27), *у носо* (27), *пепело* (33), *корено* (17).

Консонантската група *МН* или останува непроменета или е заменета со *Н*: *многу* (36) и *ногу* (34).

Текстов ни регистрира некои фонетски промени. На крајот од зборот звучните согласки се предаваат незвучно: *рок* (32), — рог, *зуп*, *мет*, *прет* (20 — пред), *петлоф* (13). Групата *СТ* на крајот од зборот не се означува: *болесъ*, *мас*, но *августъ*. Инаку, асимилацијата е многу доследна: згреј го (14), *смешај* (47) *етна* (109 — една), *платнина* (111. пладнина), *искорено* (39 — изгорено), и се врши дури и во придевските наставки: волофски (85).

Текстов пишуван со кирилица укажува на доследно употребени форми со член карактеристичен за сите македонски говори и мноштво форми од Централна Македонија, Битолско, Прилепско: *вол-*

ко, стомахо, пепело, корено, носо. Тоа уште еднаш ја потврдува констатацијата оти преписов имал постар образец, којшто се препишувал од препишувачи што произлегуваат од разни делови на Македонија и секој од нив внесувал елементи од својот дијалект. Инаку, членот го добиваат полнозначните зборови.

Интересна појава е мешањето на родот, којашто не е необична и за денешниот стабилизиран јазик, и тоа кај именките: *солтá* (7), *морски сол* (11), *рака солъ,* (109), *лимоно* (едно), во еден *шишот* (шише 78). Тоа може да биде влијание на туѓо јазично подрачје, веројатно од турскиот јазик, зашто најчесто родот се сведува на машки.

Броевите, коишто имаат денешна форма, од практични причини ги предаваме со двете писма:

од алфавитот — *една полока* (82), *две (деве), два* (76), *три (три) б четири* (83 — сетири), *пет* (82), *осум* (82), *драм и пол* (9), *дваесет и пет* (25), *четириесет* (40, 84 — *сетириесет), седумдесет* (70, 100), *стото, съто* (60, 100 — сто) и на кирилица: *полови(н)а, една ока* (72), *една* (109 — етна (109), *два пут спи, два* поти *50* драма (4), *две, три* (104) *осум, четириесет* (105), *дваесет и четири* (17).

Глаголите се од трите глаголски групи: Е — *о(т)немее* (24), *застане* (45), *да тегле* (45), *спие* (15), А — *да земаш* (76), *да немаш* (76), *играт* (6), *наливај* (34), *измешај* (34) и И — група — *мажи* (45), *ќе пишиш* (101), Тоа покажува оти глаголските групи не се како во литературниот јазик, туку се од разни дијалекти. Најчести глаголски форми се сегашно време: *застане, мажи, играт, спие,* па формите за идно време: *ќе пишиш, ке немаш* и заповеден начин: *наливај, измешај.*

Лексички и стилски посебности

Лексиката е слична како фонетиката и морфологијата. Таа носи белези од централните и периферните македонски говори.

Голем дел лексеми и фразеологизми се од северните македонски говори: *руки, ноги* (80, 92), *доdоле* (15), *истуци га* (9), *испуни га, вруко* (вруќо — 94), да изгори *травата* (16), *тури у нега* (2, 7, 14), *пржи лана* (6), *свкде* (секаде — 2), *зуп* (2), *жуч* (10), *мало* (10), *најди траву зове се*... (38), *узми* (28), *ракију, руку, сунце* и др.

Голем дел од текстот укажува на посебности од пошироко западно-македонско подрачје. Некои, без сомнение се од дебарските говори: *два поти, дај му да пиет на гладно срце* (3, 40, 99), *омијат, не пиет, да пиет* (99), *ворбови лисе* (врбови лисја), *измотиј* (изматиш — 109), *три поти по девет поти* (38 — 39).

Други покажуваат рефлекси од охридскиот говор: *сосе* (16), *черево* (5), *седало, болит, не можит да родит, не растит, ке пуштит вода, на ке г'зот, поике, ке пуштит вода, сфарит.*

Не е мал бројот на лексичките и изразните елементи од централномакедонските говори: *гаска* (11 = газија), *запи* (15), *дабови* (81), *можиш* (94), *капе коса* (29), *на гладно срце пи, рака, не можи гин* (18), *растопи — капни у ухо, начади лице свое* (23), *омивај и мажи рана* (23).

За да можеме да го наречеме текстов оти е пишуван на *македонски есперенто* ќе укажеме на некои форми од Источна Македонија: *заран, да се топе, да се намери жуч, кацај* (столчи), *цели се* (лекувај се), *камек, бодеш, дека боле, малко* (леба и *сол), да се намери, да избркаш* (да измешаш), *цадиш* (цедиш).

Дури и цели реченици репродуцираат текст од разни македонски говори. Без сомнение реченицата „от кијавица шишарки и пипер и босилково семе ступи и врзи у свилена крпа да мирисаш“ може да биде само од Централна Македонија. Отстапува само зборот с т у ц и, инаку, без малку е современ образец на реченица. Слична е и оваа народна рецепта: „от вошки и гниди овчи

желат бркај у вино и мажи главата и по тело и козирок изгори избркај у зејтин и мажи".

Некои рецепти се пишувани со јазик којшто и денес може да биде идентичен со некој северен македонски говор: „от кого боли зуби рок еленски сожежи и сос пепело квечером зуп посипи" или оваа реченица: „от туга узми жути шекер и мет и пипер и ракију и шафран борина вари и сипи у чаша сребрена да пие на штe срце по 3 чаше".

Реченицата што соопштува источномакедонски тип говор од Зборников може да биде следнава: „аште кого боле глава најди спориш свари лози маша ја три и цели се".

Тоа може да биде доказ за раширеноста на вакви текстови по Македонија. Нашиов Зборник е секако му припаѓал на оние луѓе што го познавале грчкиот алфавит и потекнува од Јужна Македонија. Тој пред себе имал некој образец од северните краишта, зашто и во рецептите пишувани со алфавит се наоѓаат: *зуп, зубобол, мажи главу, сапуни*. Мешањето на разни дијалекти зборува за непречено пренесување на надрилекарски пораки, коишто се препишувале, се паметеле од заборав или се однесувале заедно со последниот народен лекар, којшто огорчен од „добрините" во животот ги однел со себе и тајните на лекувањето.

Прифаќањето на друго писмо освен кирилското означува своевидна виталност. Македонците во својата историја биле способни да прифатат разни туѓи писма, но не и туѓи јазици. Затоа е и симпатично, ако башеќимот Хаџи Ристо знаел да пишува и со кирилско и алфавитско писмо, ако тој го составил најголемиот дел од текстот! Не е чудно авторот или авторите на надрилекарските записи да знаеле освен македонски уште и турски или грчки. Во македонската средина, како и на целиот Балкан полилингвизмот бил животен императив.

Гледајќи ја лексиката на оваа збирка рецепти од минатиот век забележуваме имиња на болести,

билки, тревки, растенија, овошја, лисја, семиња, течности, елементи, соединенија, органски материи, масти, млека од животни, делови од животни, животни, санитарни инструменти, садови, материјали, домашни и други прирачни средства коишто се изговараат и денес еднакво како и тогаш.[11]

Од интерес за сложеното зборообразување се на пример болестите за глава: *главобол, очебол, зубобол, вртоглавица* или несрастените состави: *от мрежесто око, глуво уво (глувоча), болес на срце, зли струпи, вошлива глава, рожба родити, нечиста* рана, како и денешните имиња на болести: *мајасил, изгорено, удрено, лишаи, краста, шуга, кијавица, жолтица, бодеш (на срце), далак* и слично.

Имињата на болестите, во основа, се еднакви како што се, речиси, денес. Тоа значи оти тие имиња како и лековите имаат долготрајна употреба, иако можело да се јави влијание на административно-државниот: турскиот јазик. Но таму, каде што можело се употребувал најширокиот и општопознат народен збор: *слабос, неспиене, жолтица, краста, затвор, грозница, треска, кашлица* и слично. Иако сретнуваме и наивни лекови, не можеме, а да не признаеме оти босилковото семе, дарчинот, копривата, копрецот или штавелот и денес не наоѓаат примена во домашната прва или последна помош. И денес е раширено мислењето за чудотворното дејство на ракијата за „мачкање" (дезинфекција) на разни рани или компреси за гради од настинка; на оцетот за снижување на температурата; виното — за зајакнување на крвта; медот — за моќ; маслото — за разни масажи во стилот на современата медицина, неоспорувана и од современата хумана медицина. Старите средства од коишто се подготвувале лекови или служеле како основа за мешање на лекови

[11] 1. *Тревки, растенија, овошје, лисја, семиња*

биле и останувaат: балсамот, канфорот, восокот, живакот, морската сол, нишадорот, шеќерот и слично.

Овие имиња покажуваат како се викале тие хемиски соединенија во минатото и се значајни за македонската хемиска терминологија, како и за историјата на современата македонска терминологија во хемијата.

За историјата на медицината во Македонија се значајни именувањата и начинот на лекувањето на определени болести и тоа како за општата така и за специјалната. Апстрахирајќи ги наивностите што произлегуваат од големото паганско дејство на болестите коишто народниот лекар ги лекувал со помош на маѓија, молитви, наивните рецепти (жул од коза, еленски рог, власи од зајак, од крлеж крв, од зимни риби глави, од штрк јајца и слично), коишто биле помешани со разни тревки, чаеви, хемиски елементи или со молитви, многу од нив денес се неприфатливи, а други можат, со мали модификации да се употребуваат. Тоа покажува оти и покрај аматерскиот карактер на народната медицина, сепак се водела сметка, преку традиција, домашна и меѓународна, оти во некои тревки, чаеви, билки и елементи се крие моќ за лекување.

Во старите времиња се водело сметка за санитарната хигиена. За чистење на рани се употребувало нагорено железо (за дезинфекција) или нагорена сребрена игла (што не 'рѓосувала). Чист конец служел за фитил на рани. Домашните прирачни средства: алвата, корката од лебот, пекмезот, служеле за основен додаток на горчливите лекови направени со пелин, шарлаган и сл.

Имињата на животни чии што делови на телото служеле како база за народни лекови, се важни за биолошката наука во нашава земја. Тоа се имиња на диви и питоми животни од првата половина на минатиот век. Од јазичен аспект се

важни разни придавски изведенки од тие имиња: *говежда жуч, еленски рог, заешка крв, зајачко срце, козја крв, лој, овча жолч, орлово сало,* како и описните форми: *от штрк јајце, от теле рог, от овца заб, от магаре крв, от куче лајно.*

Интересни се формите од текстот на архаичниот писмен јазик со разни метатези, продолжување и преозначување: *волоси (1), мелеко (2), пересно (2), уторо (3), масоло (3), переседен (прецеден 4), промит (6), караста, мелко, мелеко, млеко (7), гурди (15), чоловеку (40), человек (34), модур камен (44).*

Најчести се формите со аналитичка структура, како во денешниот јазик: *распори жива жаба, гризи жолта перуника, наложи на грло,* а има и останати синтетички форми: *воднаго человеку, од беснаго паса, кому се човеку жути очи.* Вакви форми забележуваме како кај именките исто така и кај придавките. Цели изразни синтагми укажуваат на архаичноста на јазикот: *да пиет на ште срце, егда човек не можи вода да пушти,* (25) *да пои вино,* (27) *да пие от козу и от зајака* (27), *однаго чуловеку, от зла струпа* и други. Некои од нив се замени со современи: *да пие на гладно срце* е денешен исказ за *ште срце, таште,* односно на *празен стомак.* Старите форми се пишувано сведоштво, коешто заедно со современите замени го покажуваат стилскиот развој на јазикот.

Се јавуваат некои дијалектални заменски форми: КО место како: *ко кравајче* (како кравајче), *она твар* (за секаква работа 4).

Место сврзникот *И* често се јавува *ТА* и *ПА*: *та полека, та пи, па пи.*

Негацијата *НЕ* стои пред глаголот: *не можи* (25), *та не можит* (1), *не вари* (7), *не се испорибнут* (23 — изгубат).

Општата форма на глаголот се искажува со партикулата *ДА* и сегашно време: *да пои вино* (80), *да избоде* (44), *да насоле* (45), *да врзе* (45).

Сретнуваме и секојдневна, скоро современа лексика во текстот: *вошки, човек, три утрини, човечка коска, желудник, масло, поскура, диви тикви, бел лук лут, лук и кромит свари, афион* и др. Но има и зборови, како и изрази коишто не се поврзуваат со ни еден дијалект: *вушка* (4 — вошка), *модири камен* (8 — син камен), *вусде* (12 — везден), *вузди* (12 — веѓи).

Има и позајмувања од турскиот јазик: *тазе, зеитини, небет шекери, тос шекер, алва, екимбаши*.

Покрај тоа што постојат рецепти каде што количински е означен соодносот на разните тревки, хемиски материјали и слично, во други се кажува колку гроша (една пара, осум гроша, 3 гроша) чинело средството за здравје. Колку убави времиња кога девалвацијата се мерела со векови!

Овој текст е значаен и за македонската ономастика. Најзначајно име е секако на екимбашот Хаџи Ристо. Тоа е народна форма за христијанското име Христос (Исус), коешто се сретнува кај молитвите. Религиозните имиња ја задржуваат старата форма: арахангел *Михаил Гаврил, Самоил, свети Симеон, Петар, Павел, Матеја, Марко, Лука, Јован, Тома, Вартоломеа, Андреа, Филип* и други. Народна форма на име и презиме сретнуваме на стр. 59: *кир Јаковски Стеван*. Може да биде случајно спомнато име или претставува име на некој од препишувачите . . .! За нас е важна современата форма.

На 74. страница се наоѓаат имиња на жени и мажи што го снабдувале лекаров со лековити билки. Тука се: Петра (деминутив од Петрана), Илинка, а потоа се и машките имиња Танаско и Петко Торбоски (веројатно неговото презиме). Тоа укажува на западномакедонско подрачје. И ако екимот Хаџи Ристо се снабдувал со тревки од Западна Македонија, значи не бил подалеку од своите снабдувачи со лековити

билки. Но јазично, текстов може да му се припише на секој дијалект. Се сретнува и името Кузман (60). Покрај имињата на билкарите се наоѓа и прекарот свирачината. Тие, веројатно, покрај тоа што собирале тревки дополнително или постојано се занимавале со свирење на свадби, панаѓури, свршувачки и други веселби.

Рецептите од стр. 64—69 веројатно се турски пишувани со кирилица. Препишувачот цитатно го запишал јазикот со азбуката што ја познавал.

Текстот е пишуван без интерпункциски знаци: без точка, запирка, две точки, наводници, цртичка. Новите реченици и редови не се означени со голема буква. Од рецепт до рецепт има мало растојание како нов ред. Пренесениот збор од еден ред во друг не е означено со цртичка, така што, ако не се поврзе со претходниот збор тешко се чита. Се спојуваат по неколку зборови во еден на пример: служвен со полнозначен и тешко се разликува значењето на таквиот состав. Понекогаш и цел ред е пишуван заедно. Се спојуваат заедно кратките заменски форми, атрибутските состави и сл. Дури по десетина прочитувања се добива значењето на пораката.

Зборници со медицински и други рецепти познаваат и другите словенски и несловенски народи на Балканот. Какви што биле секојдевни контактите на тие народи, секако, такви биле поврзани и збирките со запишани народни лекови. Нашиов прилог е само инсерт од македонскиот дел на народната медицина што може да послужи и за контрастивни испитувања.

божур	маслиново лисје
боз(ел)	метвица
босилково семе	пелин
(див) босилок	перуника
баршланово лисје	пипер
бршлен	прасково лисје
дарчин	репно семе
(од) детелина семе	'ржана слама

капарас
капиново лисје
каранфил
конопово лисје
копрец
коприва
лајкучка
лоза
мајчица
маково семе
синап
(од) дива смоква лисје (и од питома)
темјан
храстови шишарки
цикла
(од) црница лисје
шарлаган
шишарки
штавел

2. *Овошје, плодови*

афион
бадем
брашно
желад (овчи)
грозје (бело, црно)
зелка (росна)
кафе
(бел) кромид
лана
(бел) лук
македан
праз
(сурово) грозје
урма
цвекло

3. *Корења*

божур
(од) брестово дрво
глогов
зелка
(од) јаворово дрво
ленов
мајчица
морач
першунов
тиква
топола
трендафил
штавел
(од) церово дрво

4. *Течности*

виделно масло (газија, гаска)
вино (бело, црно, чепериак)
вода (топла, врућа, студена, чиста)
дафиново масло
зејтин (масло)
мед
оцет
пресно масло
ракија
расолна вода
ореово масло
слана вода

5. *Елементи, соединенија, органски материи*

балсам
бурнут
восок
живак
канфур
кибрит
(модар) камен
морска сол
нишадор
сапун
стипса
туткал
шеќер (захар)
(небет, жути шеќер)

6. *Масти, млека од животни, делови од животни и животни*

воловски рог
(од) вук коса
(од) вука лајно суво
(од) гулаби лајна
говежда жуч
(од) гуска сало

заешка крв (врућа)
(власи од) зајак
(од) зајак жолч
зајачко (заечко) срце
козја крв
козја лој
козјо млеко
кокошкини (кокошеници)
(од црна) кокошка желудник
(од) крлеж крв
(од бело куче) лајно суво
ластовица
(од) ластовица гнездо
липова црвоточина
(од) магаре крв
(од бела гуска) масло
пресно млеко
(од) овен рог
овча жолч
еленски рог
женско млеко
(од) жена што роди млеко
жива жаба
жолчка
жул (од коза, зајак, јунец, див елен)
(од) овца заб (удавена од волк)
(од) овца удавена од волк лајно, рог
орлово сало
пердув изгорен
петлов гркла̀н
пиле исечено
пијавица
(од зимни) риби глави
(од) свиња бел цигер
свинско млеко
свинско лајно
свинско сало
(од) теле рог
(дрвен) црвец
(од) штрк јајце

7. *Санитарни инструменти, садови, материјали*

грне (сухо)
крпа ленена
нагорено железо
скршена чаша
сребрена игла
сребрена чаша
чист конец (за фитил)
чисто платно

8. *Домашни помошни прирачни средства*

алва домашна
кора од леб
леб кисел
пекмез

Друга литература

700 година медицине у Срба, САНУ, Београд, 1971.

Иван Иванов, Илия Ланджев, Гео Нешев, *Билките в България*, Софија 1973.

Васо Дервенци, *Наши лековити растенија и нивната употреба*, Скопје 1977.

Aca Đuričić i Samuel Elazar, *Lekovito i jestivo bilje i gljive*, Sarajevo 1964.

Vinko Möderndorfer, *Ljudska medicina pri Slovencih*, SAZU, Ljubljana 1964.

Dragoslav Životić, Dragana Životić, *Lekavito bilje u narodnoj medicini*, Beograd 1979 i *Priručnik za sakupljače bilja*, Beograd 1979.

Jova Mijatović, *Travar*, Beograd 1972.

МАКЕДОНСКИ ЛЕЧЕБНИК ОД XIX ВЕК

ЗБОРНИК
СО МЕДИЦИНСКИ И ДРУГИ РЕЦЕПТИ

ГЛАВОБОЛ

Кога боли глава от вино каша и божур и ручај от него јутра, а едно остави та си носи сос себе.

От тежина у глава от свиња сало растопи и капи у ухо или да свари с вода и пи. 36*

или у велика рупу ижежи га сотри ситно свари си и пи многу на ште орце. 36

Аште кого боле глава најди спориш свари лози, мешај ја, трij и цели се. 36

От глава . . . стучи бел темјан и оцет врзи и слепи очи и синап тури у мет и мажи главу врз синап и сало мечио и пипер и шарлаган и каклица тулчена мажи на главу. 10

От глава кога боле карафил 8 пари, 50 пари темјан, 3 пари бадем јаги, 1 чаша оцет, 1/2 ракија, 10 пари зејтин да го наложиш на главата сос модра книга, бурнут и нишадар у нос да тегле назад еднаш, да застане на пладнина, еднаш навечер.

Глава от пиење кому боли шафран и оцет да мажи главата. 85

---

* Страница во оригиналот

Кога от боли глава болит ашашово масло мажи на чело. 87

От глава . . . терементка и сакес колцај и оцет мешај и тури на глава. 99

За да отежит глава 3 јајца жолчката, една рака сол да измотиш, да и туриш у колцишта дека боли да наложи. 109

От пиење глава кому боли шафран да мажи главата. 109

От глава . . . бел темјан и оцет. 110

Врзи на слепи очи синап тучи и мет мажи, врзи синапо, сало мечио и пипер и шарлаган и каклица и тучи и мажи главата, оттежит главата. 110

От глава кога боли 2 пари каранфил 1 пара темјан 3 пари бадем јапи 1 чаша оцет и јака ракија 1 пара зејтин да го наложиш на главата со модра книга, бурнут и ишадор у нос да тече и зарани и пладнина и навечер. 111

Очебол

Кому играат очи да пиет божурово семе прет сонце 40 дена секиден. 6

Кого боли очи бел темјан и от зајака срце и морска сол и морски пен и сотри и сипи нека подржи малко часа. 11

Ст болес на око от аштреп порот и цело положи на око со мет. 13

Ајделик суи, виделно масло за очи. 41

Влагичи курмус минаралис за на очи. 41

От очобол кромит огули . . . оти. 41

От мрежесто око от штрк јајце и ас бисер, ластовици гнездо сипај и от коса пи. 44

Ушебол

Ти уши зла стипца, нишадор и карафил и модр камен по ас пара со вода наедно стуци како брашно и оцет ногу да го згреиш и држи на уста колку можиш да трпиш. 8

За глуво уво кавурна икимон и воск измешај го . . . фитил во ухо. 10

Аште боли уши од диви тикви корење у воду и шарлаган капи во уши. 13

Аште околу уше биде козја крв и маткино масло измешај и сипи во уво и глогово корење стуци и пи со вода и морачово корење и пи с вода и вино.

Ако бучи ухо стулци капиново лисје и вино мешај с мет и зејтин и згреј го и капи од гуска сало несланo, растопи и капи. 14

От глухота от свина млеко и от бел кромит вода капни во ухото. 30

За глуоче кафур и икимон и воск с воду наедно, на конец појак да се скине направи фитил и тури у уши. 21

И козја крв пловним (?) измешај и сипи у уши. 21

От глувоча от орлово сало наливај во ухо. 34

От глуф човеку от зајак жолч и мет со женско млеко измешај от вечер и капи во ухо. 34

От кого болит уво и не чует маслоореово, зајачка жолч и вари ја со мет и женско млеко, смешај и сипи во уво. 90

Кого го болит (уво) от гуска сало вари со кромит и сипи во уво болес тему. 90

От свина сало растопи и капни во уше и лисје вари со вода. 110

Нос

Кому тече крв от носо да напише на книгу и положи на черепо ја схндркезвшсцитр ја и тому же нпцехаедмрнизенашз цтр ја. 22

Кому тече крв од носо узми дарчин, кулцај и трлај у носо како бурнут, чекај (да) престане. 27

Грло

Кого грло болит распори жива жаба и врзи на грло и гризи жолта перуника из решето и пи вода и бели лук пржи с масло и врзи на грло. 3

Кого боли грло јачменов (?) прас со зејтин и наложи на грло; анте ли у грло меур зрно пелин столчи, измешај итерак и пипер и ложи грло; аште ли јазик мехур . . . али бес пипер на грло врзи . . . отцери. 14

За меур у грло црн пелин столчи, полата смешај со тирак (штирак) и пипер и положи на грло . . . 18

ако е по јазик а ти бес пипер и положи на грло. 18

Сирке мелеми зејтин 20 драма и оцет 25 драма и клек 15 пари на усту 15 пари . . . 19

От која буба (?) застопи козја лој, мажи по грлото и бршлен носи со себе харно е. 34

От грло кога боли модр камен и чингр 1 пара и ќуќур 1 пара да сотриеш и духаш и грло и црна кокошка желудник да го врзиш на конец та да го изедиш и жива риба да фатиш, да плукнеш па да ја пуштиш и ластовица фани, плуни и грло та ја пушти. 46

Грло кого болит да земит од ластоица седало да го свариш со оцет, да го прецедиш и да го мирисаш. 47

Забобол

От зубобол зуб от офца волкот што удавил и тури у чиста крпа, па кади болес тему. 2

Кого болит зуп от теле рок десен изгори и посипи . . . 6

бел кромит три зрна да кладеш у тула жешка у леген зави се арно да иде парата врз тебе. 6

От зубобол наиди от овцу зуп што е вулк удавил, тури га у чиста крпа и покади кој зуп боли. 21

От кого боли зуби рок еленски сожежи 32

и сос пепело квечером зуп посипи... и по три на ден. 33

От согите (?) венец на зуби от трендафил корење или лисјето столчи како брашно и посипи и растри. 25

Шафран и сол измешаи с мет и мажи зуби 26
и трлај зуби с мед, згреј га и држ час. 26

Аште за сотворити зуби бели от елен рок изгори га (да) настане бел и растри со сол и црн сакус и от влаблал балема христотели (?) 26

от леден крст толчи семе пелиново вари га с вода и мет да пие. 26

Аште тешко на зоп узми ти пијавица расипи со мет измешај сос вино, сипи на устата. 79

От засип човеку лук и кромит со оцет да земат от кромидот да пиет со мет да јадит. 92

Уста

Егда смрди уста копитјак свари с вино и држ трендафил сув, сожежи га, истрлај го како брашно. 26

Егда се смрдави заби трендафил сотри исип у заби.

Ќелавост

За кел (ќелав) кезап и пресно млеко и човечка коска изгори, направи како мелем-мажи главу. 43

За кел женски от жива вода топи главу, от сугреба модар камен, зелен глек и зејтин и оцет да се маже. 43

ИНТЕРНИ БОЛЕСТИ

Срце

Кој има болес на срце вари от манан (македан) корен со семето и густо како каша да пие и да јаде. 1

Кому спаднало срце изгори от лоза трат, кади се. 5

От тешко на срце фирфур и нишадор дара и пол и пелин. Това свето наедно туци, вари у вода, у филџан тури, пи, затвори и пи наште срце. 9

От срце стуци храстови шишарки и пи с вино или купи вино, корен или шишарково или трендафил вари со вино и мет и пи козје пресниково (?) и ручај на ште срце 11
1833 1883

От трсје крвавица трава корено мази и стипса 140 драма да испечиш кого болело многу срце, узми от зајак кожа цела, тури на врел оган да се осветит арно, положи кожата да пржиш (?) да пие со кафе. 18

Аште има трут на срце печи сирене и ручаи и нато пи див босилок во водата. та пи и узми от штавел бел корен исуши, столчи, како брашно измешај сос мет и пипер повеџе тури да стане тврдо, направи како прат и постави у проходот. 30

Аште има жива жаба у срце узми дрво церово и јаворово и брестово и коренето 36

свари со вино бело и пи ногу. 37

От сарце (сараџа?) 3 пилци мали да ставиш 1 пиле 24 саати 1 пиле 12 саати да стои стои преку 6 саати да стои. 42

От срце туфечикус (?) и сиет стулчи го и вари го на гладно срце пи и от гран магдали горки да метна. 61

От срца тури да зоврие да не го покриваш. 77

Срце кого болит под градите 1 драм каурна со вода шекер да пие. 78

Кој имат живу жабу у срце узми дрво сурово (или церово?) и першутово корење сос вино бело и пи многу. 87

Кому отече срце от кисел леп филија вари со мет во тиган и врзи го на срце. 79

Кој имат наступ на срце земај бел темјан и бело вино вари и пи вруќо колку можиш. 94

За срца сто драма пежарина, 70 драма телемети да вариш божурот дури да загорит перото и телемеити и да се варит дури да згустит. 100

Алчиа (?) и туткал, а после ракија, сапун и килерме и бркај (мешај), та мажи с тополо сок, со то вари и мажи ракија, тури на место . . . 100

Изварак за пишење (?) мет, изварак тури во едно, бел синап и да го процедиш 3 поти и да го миеш кога ке пишиш малку туткал 101

Бодеж — дупеж

За бодеш дефна и захар да жвака и да го голта вечером и утро. 21

От бодеш човеку на секу страну боделот земи геличик котвенец да задуши, да истиши, да пие жешко со небет шекери. 28

Од бодеш шишарки шумови да туриш, рен, лук и мет и тучи и тури на бодеш. 42

От вода и бодеш дабови шишарки истици, бел лук и пипер со мет и вари на место дека боли и рен истуци. 61

От бодеш рен и лук и пипер и мет да измешаш каде го боли многу пати. 112

От бодеж се каде те боди булици да бериш и да го туриш во грне да се варит со вода, да го залупи да не издиха. 112

От зол ветер на срце узми црно грозје терак и афион столчи и прави хапови како лешници за девет вечери по 2 да јаде и заран воду . . 24

да не пие и то го јади; се тоа столчи таму с мед у филџан у ден пи на гладно срце. 25

Стомак

От запор вода от репово семе столчи, разбркај со вода и врзи и му дателни да проба,

па това семе столчи со сол, свари ги и пи нобете семе столчи та пи со вода. 10

Кој има на запорна жила меур земај на лозу и свари со вино и пи корен запор(?), истолчи го со вода... 19

о(т) рак око и с вода да пие. 20

Егда човек не можи вода да пушти, пелин свари с воду и кога се загусти ти присипи вино чепериак, свари с вино или с воду или детелина семе столчи и пи с вино. 25

От запор воднаго, человеку или коња от бозел горну кору остружи, а зелену собери, истуци да пие. 31

От помаслосано постели на стомак и земи петлов грклан, изгори, испрскај со топла вода и пи на ште срце и свински меур изгори и пи вино от стомахо да намажиш на груди до доле и свакое ден сотри сува пиперка (перика?) најарно насоли, врзи и мет повеќе да стои 24 сати. 15

Кој не можит вода да пуштит от леноф корени кади тему на поган места (фастус?), та пи. 86

Гради, дишење, кашлање, задух

От кијавица шишарки и пипер и босилково семе стуци и врзи у свилена крпа да мирисаш...

мертепена кој киват измешај дарифурфур да го столчиш како сол, да гризе(ш) на ште срце. 8

От кашлица за аспра дарчин карафил и сиот олдугар столчи наедно и со вода попарис трици и тури га да се сварит и пири утрин на ште срце или четири. 9

От кашлица мет и кромит пресечи и печи да јаде 3 пути по 3 на ден. 33

От кашлица најди траву, зове се мајчица корен и гризи и нижи на конец, исуши у сенки, истуци и пи с вино от празелни божур (два се рода?). 38

От задух бели лук и ракија измешај, свари и јади 3 дни навечер. 35

От задих, има ко крст кај реки расте, да го вариш со вино во ново грне 3 пати по 9 пати да го одлеваш пи, кое лисје е црвено, кое не; от задуф от зимни рибји глави и от бела гуска масло и от врк коса да укусиш и от болес ти е арно. 98

Жолтица

От жолтица (што) појаве, расте жолто набери и вари кој ден го заболи срце, дај му да пие на гладно срце. 3

Кому се чоловеку жути очи зелено гнездо вари многу и пи. 37

От жутица божур или кому крви течат (продамо?) растуци корен с вино да пие и негово семе 3 зрна растуци и дај чоловеку. 38

ЗАРАЗНИ И КОЖНИ БОЛЕСТИ

Мајасил

От мајасил женски от праскова лисје и калфр и за аспра кана да купи со вода во малку

мет да измешаш, да пие и да стулчиш сосе да избркаш со заи(ин) да маже и шише на раната. 16

От мајасил ока пресно млеко офчо и сурово грозје 20 зрна лут бел лук и вари и пи и ручај. 19

От суф маасил 40 стафиди и модар камен тури у зер и дај му да руча от маасил најди ко шарен трн и цер и гроизе дај му, от маасил пресно млеко офчо 1 ока и стафиди и 2 чесен лук да се варет да пиет многу 107

От мајасол женски от праскови лис(је) канфур за аспра, кана да кипе со воду малку мед да измешаш и пи и сипи на раната-ке помини 109

От мајасол што течи крв чугурица и каранфил истучи, изгори па ке поминит. 109

Лишаи

От лишај бел темјан и кромит и кибрит згреј ги со оцет — жешко мажи лишај 95

Зли струпи

Ко има зли струпи копитјак зелен земај масло уедно, руку приложи мало душа во раци и процеди и дај да пиет. 37

От зла струпа говежда жуч и млеко смешај со мед и мажи калкан, истрлај, измешај скаросмо пи прет сунце. Кому е едно чрево свари копрец с вино старо, наложи сос воду ту и оми чрево. 20

Краста

От краста секаква, бршланово лисје и бадемово масло и сол и вино пржи, лана у аван и солта с водата наедно мешај и мажи. 7

Аште на человека многу буди краста от штавел корен колку узмеш штавлак — толку сало неслано, вари у вода — помазуј крастата. 37

От шуга от штавлак корен со кисело млеко да го вариш, та да се мажиш да оздравиш. 41

От шуга вари со омаиан(?) и мажи. 79

От шуга земај от топола коренето, смешај со расолна вода солена, вари со оцет (?), вари с водата та мажи. 83

Вошки, болви, дрвеници

От вошки и гниди офчи желат бркај у вино и мажи главата и во тело и кози рог изгори, избркај у зејтин и мажи. 11

От стеници отвари цвекло с воду и кро(м)пир и жу(ли) со водата (додека) не се испорибнут (веројатно изгубат). 23

От вошки лисје бршленови и сипур сотри та мажи. 91

От вошлива глава от офци жолч и сипур сотри ситно, измешај со вино и мажи глава. 92

Црвен ветар

От ветар вари пиперки и доливај, 3 (х) прецеди вода, но без да му го истолчи го и тураи у водата и напари се на бана и оми се . . . 4

арна ракиа помази она твар 3 или 4 поти. 4

От ветар захар итирак исто да вари от црна коска со вино (да) пие. 4

От ветар по бедру земи афион пол драм и зејтин тури у сахан калаисан да се стопи, седни при оган — намажи харно . . . 28

уви со чисто платно и легни от вечер. 29

Црвен ветар — каурна со ракија измешај та мажи . . . 77

и афион да пиеш во едно шише та мажи. 77

Црвен ветар кога рана немат помажи со мет . . . и црвен пипер или нови . . . свари и ложи оркиа на . . . 77
(листот е скинат и не се чита).

Женски болести

Аште жена што не можит да родит колцај семе од боз(ол) да пие. 1

Која жена нема млеко морач зелен икимон столчи и мет и вино старо напои и бела лоза стучи, напои со вино

и босилково семе напои си вино и морачок ворен . . . скаклица стуци и напои. 6

Аште жена млеко уши лозјево лисје и ластари с козјо млеко да пие. 7

За рожба родити да напишиш на лебну кору и врзи на десну бедру што може поскору, отврши да не испадне дроп (веројатно трошка)

и р ш е н р н р р м ж ч н у ж н п ч т ч ф ч т е. 22

Која дете нема земи божур, корен јади с мет на нови месец. 35

Која жена нема млеко зема от бела лоза истолчи ја, мешај ја с вино и пи морачов корен, свари с вино и пи. 36

Кога жена нема машко дете да изеде дрвен црвец, а по ова да изеде врбова пук. 61

Која жена тешка, та не можит надвор да идет, да земаш два драма сапурлок, да го стопиш сос ракиа, на крпа намажи та тури на ке г'зот. 85

Психички болести и тешкотии

От туга — узми шекер и мет и пипер и ракију и шафран, узми борина и вари и сипи у чаша сребрена . . . 35

От туга — дарфурфур нишадор драм и пол и пелин една рака, та пи. 47

Кому му се врти мозок сиос (?) темјан или му не попок вари, божур со вино измешај та мажи (листот е искинат) 78

Детски болести

От далак на мало дете помажи го со нетопен мет и после от зелку росну лисје налагај на срцето. 6

Кому се пупок развие ископај менија корен и растри со мет и с вода и с темјан кои истури на пупок. 23

Хоте же не умрети отроци узми козе млеко с мед и вино да пие, аште случит се умрети во утробу, узми пелин и свари с воду и пи, маково семе стучи да пие с воду от црну сламу помети от гулаби лајна положи на очи и кади жена. 24

Кога не може дете да спие от заец зуп сожежи и сотри, измешај со воду или с вино напој го. 34

От за кога дете не оди — за ноги да го исправе на перникот сос дренови кол да запечати на вратата на прагот, додека ногите му устигнат. 44

От сипаница кога отечвит дете или по раки или по ноги, напраи алва домашна со сито парено и со пекмес мажи по раните. 80

Рани од удар

От нечиста рана лопене (?) цери, мелем дајш женски, тури на рана и липова црвоточина омеси ко кравајче, та стави на рана. 1

От подлута рана шафран и пресно млеко . . . 2
от леп кисел свари го све наедно или свагде
на рана, на оток и от бело куче лајно суво . . 2
да исколцаш и дај на рана утро и вечер. 3

От жив живиак корен и от вошка изми го и 3 поти исуши га, истуци го, измешај га со мет поскури и тури на раната. 4

О црвлива рана сожежи (от) овен рок и посипи на рана от прасково лисје истучи и стаи си у рана вода. 12

От жив оган кога се изгориш да се намери жуч и оцет па чемерика трава, размешај и наливај на рана. 33

От сечено — балсам и крпа ленена да ја исколцаш и масло и пепел да измешаш . . . 43

да врзи на исечено . . . 44

от руса зелен глек и зејтин и оцет да маже. 44

Крф от рана кому течит палатиа фетва и пердуф сожежи и посипи раната. 86

Една рана што капит месо тучи олово тенко — врзи на рана. 95

Ако излегла раната надвор, да изгориш тревата, да посоли раната на местото от френк 1 пара катран, 1 пара мишимор, 2 јајца жучеи, фишек барут и малку саги, 2 пари чингар, 1 пара кукурт, 40 дена де да маже болките многу . . . 105

От фрек сенамек 1 драм да го кулцаш, да го исееш и оцет и да и мешаш малку зитин и тутун да маже, ако сака от срце 100 драм гу, сув гјул и 1 аспра дарифур истучи та го мешаи, да го пие многу. 106

Изгорено

От изгорено от црница лисје или от лозинки свари со оцет, наложи власи от зајак, изгори, стри и сипи на рану. 20

Кој се изгори којнско лајно да ложи у шарлаган, мажи рану, изгори бакла и пресеи, насоли рана изгорена, друго конорно семе у гр-

не сухо да гори, да туриш 'ржана слама у грнето, по сламките да иде па кал да капе у друго грне, да мажи изгорената рана. 39

От изгорено от црното лице или от лозинките свари со оцет, наложи власи от заек, изгори, истри и сипи на рану. 58

Каснување од змија, куче

От змија кога ујаде да избоде сос сребрена игла и пиле да засече, да насоле нишадар да врзе. 44-45

Кому змија влезит на срце да к'снит от комина. 88

От змиа кога го изедит и пиши овие речи усус (веројатно Исус) оми се светену воду и напои го него човека: пагиан, карата, погон, тосар, пагиана пага раната ако не биде ујадено, а ти напои колку кажит, док га не исцелит 89

Ако уапе куче узми лајно свинско, врзи на место . . . 15

запуни от црна коза крв и помажи с метла от вечер испред куќе и положи улере и ми с метлу да е упиеш наедно, па помети куќата. 15

От бесно куче кога изеде стучи кокошине и омивај и мажи рана. 23

От беснаго паса ујаден человека или скота траву четелику која е порасла ископај, подај му корен да јаде ногу 34

Пијавица

Кој спие пијавица зејтин и оцет, тури нагорено железо у нега да се згреи и пи и бели лук лут со оцет и пи малу вино пи. 14

От пијавица кој попие у вода и запне се у грло бел лук и вино свари и наложи на грло на голо грло (веројатно). 32

И пи от пијавица босилок прв у нос да тегнеш па да пие. 32

Онемување — магии

Кој онемее от болес изгори воловски рок да накади лице свое. 23

За лов сваки жул от козу и от зајака и от јуници и див лен свето наедно кади се и от (о)ружје кади и ловити. 27

От грозница трава да избереш (!) на гладно срце и где го береш остави малко леба и сол. 32

Кој онемит од болес изгори волофски рогови, покади го со оној дим на раскрс дури да се испотит, од велика репа . . 86

изгори го лепо у вино да пиет со вино многу дни. 87

Когава го скарвет крф земај афион колку лесково зрно, едно наутро едно навечер. 92

От магија да пиеш на скршена чаша да пишеш, да ја омиеш, растресете се от саро деан оного? 99

Вртоглавица

Кому се мозок врти или мерни очи или му е 38
желудник не вари, божур вари и пи. 39

Кому се мозок врти или мрени очи или му е желудник вари божур и пи многу от оница морачов корен свари со вода, даи му да пие многу от фрек сулемен 1 драм, нишадар 1 драм, мет 15 драма и јачменово брашно 25 дра(ма) . . . 103

па секое башка да исколцеш, а после наедно да избркаш кунугутово црно, најмалко зрно, толкави апови и 3 и наутро и 2 две и перис да држиш; от фрек држи лајкучка да го варит со вода да пие. 104

Кила

О килос кај имат у срце бел темјан и козјо млеко пи на штe срце. 94

Нозе — болки

От ноги кого болит човека репно смее и слана вода свари та полеј на нога. 92

На рана стара или на рука од ердукла корен си стави на рана. 92

От ноги кого болит да мажит заешка крв врућа. 93

Црева

Кому испаднит г'зно црево от пузел (боз) сотри и и капарис и прво узми сос топла вода насоли от волка лајно су(в)о сотри и посипи 5

Кому е во едно чрево свари копрец у вино старо, отми чрево и наложи. 27

Далак

Далак кој имат свинско масло со пресно млеко да измешаш и да наложиш на место 94

Пaѓање коса, боење веѓи

От власи човеку на ногу от свињу бел џигер тазе распори и тури у местото да стои 24 сати, сè че да извади. 28

Кога коса капе земи от глава трска зелена кората, столчи со оцет и пипер и наложи на глава и вино тучено и пипер наложи на глава. 29

И от дива смоква или от питома лисјето стуци и мешаи с мет и мажи главу. 29

От еже возвратити се власи (от) црни овци масло и дафиново масло и каклица пржена и помазуј власи. 12

За црна коса шишарки растри и треска зелена у воду и оцет вари и сипи у шише и тури на сонце да стои, 10 дена помазуј власи. 12

За црни вежди од крлеш крф и дафиново масло растри и заколи штрк (ситерек?) со жолтица и крвта помажи вежди. 12

Коски — нерастење

Кому не растат коски узми урма и кози пер појке ушиги како мелем и мажи глава. 95

От корачица (скршено веројатно) да пишиш на пол ока до душата до срце во име оца и сина и светаго духа, госпот да го чува од телеса свои имерек . . . Христово распетие тресавица (!) позна ичерек . . . на леп за клавање богу Христосу и богу матери Иоану Претечу. 96

Разни болести и недостатоци

Крф кога ке немаш лапи тенџере да туриш санок во тенџерето нефзите (!) тури на капакот и замажи го . . . кезап суф една ока кувер суле и 2 оки карабоја да земеш една стомна и капакот. 76

Аште кој крф плуват дождовна вода црвен камен стучи, измешај та пи. 87

От устада (веројатно уфатен) вари коприва с лисјето и лагај жешко на половината. 8

От текнефезлак толчи тамјан или сварен мет и јади 40 дни ношти, вари мет и ракија и пипер и пи. 31

От фрек земи лајкучка да го вари со вода да пие, ако излегла раната надвор да изгори трават, да посоли раната. 16

От блезни јазик маслиново лисје вечер гризи и држи на јазик . . . 34

от жена што роди млека набери метвица и морач зелен или едно дрво свари, уви на старо и примешај мет да пие и вечер и јутра 35

Кој има руш(?) на лице да мажит от магаре крф. 93

От влага рана-жаба расцепи ишадор па врзи. Ако не поможи от офца мозок . . . 42

насоли ишадор и чис сапун 43

Жили (вени)

Кој имат жили стурупни зеље узми малу во една рака измешај малку зеље, да го вариш во едно грне сос вода и процеди, дај да пиет . . . 81
от сурмек вино и от капина и от шипка корен и от глогин корен иструпи и свари со вино та пи на вода мет. 81

Кувет мацун, една полока мет и 8 драма трендафил този и 1 драм кармус, 5 драма дистан севези, половина драм ас пипер този, половина драм келепартози, половина драм сарасанан и дар половина драм, карафил този, дарчин мск(?) купити половина драм . . . 82

и руфо, 4 ока ракија и 50 драма тос шекер анасон, 25 драма авижива, 4 драма какуле, 4 драма карафил, 4 драма сарачин, четири драма енпаер, 4 драма дистанан семизи, 4 драма мис купи ги . . . 83

пелин рун, ишадор рунарди, рун седеф рун, апер рун, локма рун . . . 83

да земеш 3 оки глисти во август да и туриш со масло, да и држиш 40 дена на сонце и да земеш 3 оки глисти во август да и туриш грутка и да е наполниш со зва(?) и да а затвориш да не издивит, да туриш во орис дур да се сварит. 84

Аште кои фрлат раколи у лето кога е жешко времето, кога е лоша крфта човеку 2 драма равент колцај у бистра вода . . . 40

50 драма да стои от вечер до зарани от сирење вода ладна да цедиш водата, 70 драма и земај равенет (?), два пут спи два поти по 50 драма от обете води цеди и пи на гладно срце. 40

5 драма семенки, 5 драма кудрет алваси, 2 драма равенет(?), пол драм карматартура на сурмек, от тузли балгам, от 3 години оцет, от 30 години зејтин и френки бисер . . . 16

5 драма, 5 синап, 15 анасон, 12 драма испржи у тиган и мажи у крпа и тури дека боли да стои 24 саати. 17

Со карамфил и нова герамида ненатопена и от дренки семки столчи со вода, наедно измешај го, вари го со мет да праиш маџун — да јади наште срце. 17

Пегавост

Кој е пегав попржи бели и бршланови лисје свари с вино и пи и от брашното мажи. 30

Неспиење, спиење

Кој спие многу да пие от заека мас. 15

Кому се не спие узми низбу и серу — помажи чело, истрлај копривно семе избрашнено . . . 20
с воду и мажи уста. 21

Непиење

Ако сака да не се пие, да јаде пет бадема горчливи и от зелка корен на ште срце. 14

От вино да не пиет човек најди зелка, да расцепиш и тури кората во вино да стоет колку половина сат, дај му да пиет. 99

За животни

От којна кога запират вода или друго да допише: пиши на копито ова реч унакрст
фисор
гион
тигар
ефрат

ке пуштит вода . . . 88

дарси суи ики ока, кул суи, дарсин пол ока да туриш во лана и пикот да му извадиш пол ока арна, помека. 88

Кога офци умират перуника што расти попари и жлта и црвена, корење суши, смешај со сол и дај прет сонце на раскрсје. 93

Практични совети

От молци покади сипур (ќуќур) и конопово лисје и босилково семе. 2

Ако сакаш огледало живак клај, стопи и лук си мажи зрцалата (веројатно — стаклото). 84

Баење — молитви

От тусли балгам 3 драма, афион 4 драма, кукурт 7 драм, балукоти 7 драма сарикеки,

7 драма ишадор и со нишесте да се замесит и нетопен мет и масло пари 10, афион пари 12, восок пари 10 и јагурина или лимоно. 47

т	а	т	о	р
а	р	е	п	о
т	и	н	а	т
р	а	т	а	с

за беснаго паса

Молитва от главобол: Господи Исусе Христе Боже наш рекл Исус Кавину јако да станет со лице противу јавбаону, состави и остави от глави јеже биет во главу и зуби и очи и грло главное реметико отрок божија станем добро и останем со страхом станем, добре станем со страхом верују во единаго бога до конца. 50

Со от молитва хамаилија от ремне (Рамне!) влас Исусов возлажише, копе ребра прободеше, оник изиде крв и вода положише и раи и Господи боже также со издилбеси мати моја таком сотворими, дајте, намолите се пречисте Богородице да избавит рабу божиу.. имерек... господ Исус Христос со сион беседи, 3 отроком все исцелит пештера и отворит сарајот (!). 50

Права труд избавит кир Јаковск Стеван рабу Божиу имерек велмих дажи син от злета (злато) таком да го држит Господи (Г-ди) рабу Божиу... имерек, јако тебе хвалит все сила ангелска ем же присно и во веки веков амин свети речати и молитвами све носиме и поју на цара Соломона за от ветра и от зла дал... 51

От зла дух, от магиа, от напис човечки, от магесник от демонов разиди се, сарст 'ргај се демон и дјавол, јако прав и пепел пред лицем во глубиње сие, носи се и поју се да се на исцеление, на помош души и тела рабу Божие имерек, всем вселением царем держи крст Христов у повање, писание восланое на помош, поможи Господи, исцели рабу Божиу... имерек крст Исусов, чесни крст преславни... 52

крст преблагосвештени, крст предостојни, крст превисоки, ти ме заступи от секи, ти пријазни поможи ми Господи исцели рабу Божиу... имерек, да воскреснет Бог, да разиде врази от лице его, Господ да можит јако исчезнут дим, током да исчезнует јако тает во век от лица огну да победит грешници от лица божија и праведница да возрадујујсја прет Богом амин.

Поможи ми Господи исцели рабу Божиу... имерек Исус Хс и јас измени от зла страшнаго от всјакаго зла вражија, арахангел Божиу ја Михаил Гаврил открил на рани пидохранение хавоте (!)... калавил Самоил, Михаил, седек Илиа, Симон и Петар и Павел и Матија и Марко и Лука Иован, Тома, Вертоломеа, Андреа, Јаков, Филип сија од 12 заповеди ет заповеди даст влас... ко не дух нечисти изгонете, исцелите рабу Божиу Ристо поклоник... имерек 54

1833 1833

ХАЦИ РИСТО
ЕКИМЬ БАШИ

На 58 страница се наоѓаат нацртани луѓе и крстови.

Целујанат 7 драма и сиот 7 драма карабибер
кардаш кани, 8 драма за мрас кого го тре-
сит . . . от мрас да пиет и утро и вечер. 60

От Кузмана зема миацови ол беш 13 грошо-
ви у инет илшади 8 гроша. 60

За муракеп-мазија 10 драма, исач кубрус 10
драма, вода да скипне добро, после нека стои
на 10 дена, па сипи 10 драма оцет кисел и за
пара нобет шекери, истуци како брашно и да
се сваре, прецеди со крпа. 62

От неже возбратита от вов жена от мужа от
дете ти им возбранием сим еже на велики-
ем лисје цвекло свари. 62

Од 76 стр. се чита само: пекол и тоа та-
ка да праиш . . . или: ардис катран и тоа та-
ка да праиш.

За треска на врбови лисе да пишиш, да
пиет 3 утрини водата во име оца и сина и
светога духа Господи избови от раба твоего
и тресавица распетие его, тресавица прокле-
та имерек Христософ, да нема опачна раба
Божија имерек . . . на леп. 63

Олан чевис шафрани ладен, афалицани дар'-
гани афион и сиот дарифурфур терјак си-
руп сулимен сулитеи лутагаба жижи фра ка-
урија, олдугар маза цивит аберукаби, ара-
чикауиуи мекр' деги кауре цевиас беа сене-
меки ботууми чупчина кетри салс'фра зелу-
ешап зузур аваиждива мекисаше коки мији-
акупи гуилук . . . 64

мовар'намек кебабие балкукóти кудрет алва-
си песпасе мyја морсафи егерд' арифурфур
урелуктууми ашá штуми имли ц'турабузи ка-

фимони голук нефси мијаболидак гечкози
игилистози балукатуткали гуилиук јапраги
зернак цигар енаар иерек' оти сусам анасони
муракеп ворсафи ишадар равеит канаена зу-
лубат цунурт' баари денисунупу дефнатууми
ат' нестенси . . . 65

валдаринара апцисулати папасоти чеш' ечен
еризане сарисабур сичаиоти миско кубери
кар'аматура муладиса' таши беас' снеж сиа-
санис чевис јаги каат'уни ерсанзи чер'чаито-
зи гулбешекери ка бесур'меси ленесапуни иза-
латаши келебар'този шеитаибани сизвиноза-
лан реп'тууми мур' невер' чичеги . . . 66

чебил'иди демир'ииди тир'ла исмир пелинто-
зи лали кундус булчуги симидне врагичинае-
рамус запарина мафамурие таратурметурс
кундус ајаси 67

карафил јаги
дар'чин јаги
анасон јаги
кимиони јаги
егзиане јаги
ордаре јаги
куреноту јаги
чевиас јаги

кундус јаги
бадем јаги
булгур јаги
пападија јаги
катерион јаги
затер јаги
дефна јаги

фирфирон јаги
безир јаги
испит јаги

балсум јаги
седеф јаги
ѓул јаги
арадис јаги
нане јаги
бибери јаги 67
пели јаги
келевар јаги 67
агачкаундуичеику

ги . . . јаги
шипука јаги
санидал јаги
мурверуј јаги
суличани јаги
аи јаги
кереталу јаги

илани јаги
белун јаги
девенли јаги

*

нефт јаги | лимон јаги
карабаш јаги | апараеш зитин
мис'н јаги | сарамусан
чубур јаги | шар'лаганх 68

кезап суи аберу руи кибирит'суи ишадру руи пели руи баласума чубур суи лан'ма суи дар'чин суи 69

Молитви на сон гредуштим начало благословен бог наш ашт се инем (имерек) молит'вами светих отец наши Господи Ристе боже наш, помилуј нас амин, слава тебе Боже слава тебе царју небесен, утешителу душе истине иже вес да си и всја исполнјаја со кровист благи и жизни подателу и веселисја вси и очисти от сјаки сковеми и спаси блаже души наше. 70

Молитви на сон гредуштим начало . . . 71

Стр. 72 не може да се прочита.

За беснога паса (пса!)
т а т о с
а р е о п о
т а н а т
о п е р е
р а т и с ъ
Ристо
доле
порок 73

Петразаида 1 ока, гро 3; Илинка еднапол-ока; 1 Танаско ока и пол гро 3; Петко Торбоски ока 2 оноока со пари; 2 Свирачината гроша 3:0.

1853 1842 1853 1833 74

Македонски лечебник
од XIX век

Приредил
Д-р Драги Стефанија

Коректор
Вера Арсовска

Издавач
Македонска книга, Скопје — 1985

Печат
Печатница „Просвета“ Куманово

615.89(497.17)"18"

МАКЕДОНСКИ лечебник од XIX век / приредил Драги Стефанија. — Скопје : Македонска книга, 1985. — 68 стр. ; 21 см

Содржина: За македонскиот лечебник со медицински и други рецепти од XIX век. Македонски лечебник од XIX век : зборник со медицински и други рецепти.

1. СТЕФАНИЈА, Драги

НУБ „Кл. Охридски" — Ск.